

HÖGSKOLAN
DALARNA

Examensarbete I

Livsfrågor- ett mångtydigt begrepp

**En litteraturstudie om religionsdidaktisk syn på begreppet
livsfrågor och närliggande begrepp**

Författare: Emmelie Winge
Handledare: Gull Törnegren
Examinator: David Lifmark
Ämne: Religionsvetenskap III
Kurs: Examensarbete I
Poäng: 15 hp
Betygsdatum: 2015-06-16

Högskolan Dalarna
791 88 Falun
Sweden
Tel 023-77 80 00

Abstrakt

Litteraturstudien undersöker olika forskares tolkningar av begreppet livsfrågor samt närliggande begrepp så som existentiella frågor och livsåskådning. Syftet är att undersöka vad religionsdidaktisk forskning anser att livsfrågor är, och hur man kan koppla dessa tolkningar till läroplanen för grundskolan 2011, utifrån de didaktiska frågorna vad och varför? Detta examensarbete är en kvalitativ litteraturstudie, med en systematisk metod när det kommer till sökningsprocessen, vilket innebär att samla in information från vetenskapliga avhandlingar, rapporter och artiklar som berör det valda området.

Materialet som valdes ut till denna studie var, Falkevall (2010), *Livsfrågor och religionskunskap- en belysning av ett centralt begrepp i svensk religionsdidaktik*, Gunnarsson (2009), *Livsfrågor och livsåskådning*, Grönlien Zetterqvist (2009), *En vidlyftig begreppsflora? Närläsning av en sjuttiontalsdialog*, samt Axelson (2008), *Film och mening- en receptionstudie om spelfilm, filmpublik och existentiella frågor*.

Resultatet är indelat efter forskarnas/författarnas namn. Fokus i resultatet är att redovisa varje forskares/författares tolkningar och resonemang kring begreppet livsfrågor och närliggande begrepp, där framgår det att en del resonemang är likartade men att det finns olika uppfattningar kring begreppen. I den jämförande analysen är fokus på att se likheter och/eller skillnader i författarnas resonemang, vilket visar att tolkningar kan göras för att se mer likheter i forskarnas/ författarnas tankar och resonemang kring begreppen. Diskussionen berör hur kopplingar till läroplanen och dess begreppsflora tolkas med utgångspunkt i den sammanfattande bilden av forskarnas/författarnas bild av begreppen.

Nyckelord: Livsfrågor, existentiella frågor, livsåskådning, identitet, religionsundervisning

Innehållsförteckning

Inledning.....	1
Syfte och frågeställningar.....	2
Bakgrund.....	2
Styrdokument	2
Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap	2
Identitetsbegreppet	4
Metod	4
Begränsningar och urval.....	5
Sökningsprocess	5
Beskrivning och kvalitetsgranskning av forskningsmaterialet	6
Bortvalda texter	7
Tillvägagångssätt vid analys.....	8
Resultat.....	8
Björn Falkevall	8
Begreppet livsfrågor i tidigare läroplaner	8
Livsfrågor hos intervjupersonerna.....	10
Livsfrågor kopplat till undervisningen	11
Falkevalls tolkningsverktyg	13
Gunnar J. Gunnarsson	15
Livsfrågor uttalade av individen.....	15
Kirsten Grønlien Zetterqvist.....	16
Den pedagogiska forskningsgruppens utgångspunkt om begreppet livsfrågor och existentiell grundorientering	16
Religionsfilosofernas förslag- livsfrågor och närliggande begrepp.....	16
Den pedagogiska forskningsgruppens respons	18
Grønlien Zetterqvists tolkning av sitt material	18
Grønlien Zetterqvists tolkning av livsfrågebegreppet.....	19
Tomas Axelson.....	19
Existentiella frågor/ livsfrågor som är godtagbara för alla	20
Jämförande analys	21
Diskussion	25
Metoddiskussion.....	27
Förslag till fortsatt forskning.....	28
Sammanfattning.....	28
Källförteckning.....	29

Inledning

Livsfrågor som begrepp kan uppfattas som mångtydigt, svårbegripligt. Det kan handla om personliga livsfrågor, frågor som rör samhället, existentiella frågor och livsfrågor i en livsåskådning. Läroplanen för grundskolan 2011 trycker på att livsfrågor är frågor om livet, kärlek, relationer och sexualitet, vilket öppnar upp för olika tolkningar hos enskilda lärare och är därmed inte ett entydigt begrepp, och därför är det i min mening intressant att undersöka begreppet.

I en rapport från Skolverket kallad Nationella utvärderingen av grundskolan 2003 (Nu.03), visar att intresset hos eleverna över att få reflektera kring olika livsfrågor och identiteter, vilka vi är och vill vara, är något som är väldigt betydande. Rapporten skriver även att livsfrågor är centralt för alla människor, men speciellt för unga människor och är därför något viktigt att behandla i undervisningen. Nu 03 poängterar att få samtala och reflektera kring livsfrågor och sin identitet är något som intresserar de flesta eleverna i religionskunskap. Dock framgår det i rapporten att undervisningen enligt eleverna inte behandlar livsfrågor i någon större utsträckning.¹

I läroplanen för grundskolan 2011 under avsnittet värdegrund går det att läsa:

skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet [...] Medvetenhet om det egna och delaktighet i det gemensamma kulturarvet ger en trygg identitet som är viktig att utveckla tillsammans med förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar [...] Skolan ska vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra att de förs fram. Den ska framhålla betydelsen av personliga ställningstaganden och ge möjligheter till sådana.²

Dessa citat ger indikationen på att elevens livsfrågor och främst identitet är något väsentligt för skolan att ge eleverna trygghet i. Detta då skolan ska låta eleverna finna sin egenart vilket kan tolkas som att eleverna ska få reflektera kring sina livsfrågor och visa hänsyn till andras livsfrågor.

Vad man kan se är att livsfrågor är något centralt hos eleverna som de vill diskutera och resonera kring, vilket kursplanen för religionskunskap, och värdegrunden verkar ha tagit fasta på. Frågan som väcktes hos mig var vad livsfrågor kan vara och hur de kan förstås då begreppet är abstrakt och svårbegripligt, vilket försvårar undervisning som ska handla om livsfrågor. Denna studie kommer därför handla om hur livsfrågebegreppet kan förstås i relation till begrepp som ligger i nära anknytning till det.

¹ Nationella utvärderingen av grundskolan 2003

² Skolverket 2011, s. 7-8

Syfte och frågeställningar

Syftet är att undersöka vad religionsdidaktisk forskning anser att begreppet livsfrågor är och hur det kan tolkas samt andra närliggande begrepp, så som existentiella frågor och livsåskådning. Syftet är även att undersöka dessa tolkningar i relation till läroplanen för grundskolan och de begrepp som finns där, utifrån de didaktiska frågorna vad och varför.

Frågeställningar:

- Hur tolkar respektive forskare livsfrågebegreppet och vilka andra begrepp menar respektive forskare har nära anknytning till livsfrågebegreppet?
- Hur kan man koppla dessa tolkningar av begreppet livsfrågor och närliggande begrepp till Lgr 11 och till Skolverkets kommentarmaterial till religionsämnet?

Bakgrund

Livsfrågor och ungdomars identitetsskapande har fått en allt större roll i skolans värld, efter bland annat den nationella utvärderingen 2003, inte enbart i kursplanen för religion utan återfinns inom andra ämnen också, men även i skolans värdegrund går det att utläsas som något väsentligt. Här nedan följer en genomgång av aktuell läroplan för grundskolan, kommentarmaterial till läroplanen samt identitetsbegreppet.

Styrdokument

I läroplanen för grundskolan från 2011 framgår det i det centrala innehållet att undervisningen ska behandla hur olika livsfrågor så som livet, kärlek, relationer och sexualitet tecknas i populärkulturen. Men även hur livsåskådningar, religioner, olika slags riter både religiösa och sekulära kan göra intryck och skapa människors livsstilar, identiteter och gemenskaper.³ Vidare står det i religionsämnets syftesbeskrivning:

Undervisning ska stimulera eleverna att reflektera över olika livsfrågor, sin identitet och sitt etiska förhållningssätt. På så sätt ska undervisningen skapa förutsättningar för eleverna att utveckla en personlig livshållning och förståelse för sitt eget och andra människors sätt att tänka och leva.⁴

Syftesbeskrivningen för religionsämnet, menar på att livsfrågor och identitet är viktigt för eleverna att reflektera kring för att på så sätt utveckla en egen personlig livshållning.

Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap

³ Läroplan för grundskolan, 2011, s. 189-190

⁴ Ibid, s. 186

I kommentarmaterialet går det att läsa att skillnader från förgående kursplaner i religionskunskap är att populärkulturen anses som en betydelsefull källa när det kommer till undervisning om livsfrågor och identitet, samt att det centrala innehållet ger ämnet en tydligare bild av livsfrågor och identitet inom religionsämnet. Vidare belyser materialet att syftesbeskrivningen ger en syn på religionskunskap som en viktig del i elevers omvärldsförståelse. Ämnet kan bidra till elevers personliga utveckling, där den personliga utvecklingen gynnas av möjligheten att reflektera kring livsfrågor och identitet.⁵

Kommentarmaterialet tar även upp att identitet och livsfrågor är reflektioner och frågor om vilka vi är och vilka vi vill vara. Innehållet pekar på att tankar om identitet och livsfrågor är något centralt hos alla människor. Men hos unga människor är det viktigt att få reflektera och diskutera dem, då de flesta kämpar med att finna sin egen identitet både i förhållande till samhället men även till vänner och familj. Vidare tar materialet upp att en identitet också är något som ständigt skapas och omvärderas i relation till omvärlden. Det är en process som människan aldrig blir klar med. Delar i denna pågående process är till exempel sexualitet, klass, etnicitet, religion och kön menar skolverket. I processen att forma och omformulera sin identitet, är livsfrågor angelägna, då de är frågor om vad som är viktigt i livet, till exempel rätt och orätt. Det är därför värdefullt att utifrån elevernas intresse reflektera om livsfrågor kopplat till identitet, och detta är något som bör ingå i ämnet religionskunskap. Frågor om jämställdhet, kön, sexualitet och relationer är, menar kommentarmaterialet, avgörande för vår syn på oss själv och formandet av vår identitet och således centrala livsfrågor och utgångspunkter inom undervisning i religionskunskap.⁶

Poängen med kunskapsområdet identitet och livsfrågor i kursplanen för religionskunskap, menar kommentarmaterialet, är att eleverna ska få större utrymme att reflektera över sina livsfrågor och identitet. Därför går det inte att ge en heltäckande lista över relevanta livsfrågor, då de förändras över tid. Syftet är att religionskunskapsämnet ska kunna bidra till elevernas personliga utveckling och identitetsskapande, därför lämnas kursplanen öppen för olika typer av livsfrågor för att det ska bli en relevant undervisning för eleverna, men också för att ämnet ska följa med sin tid.⁷

Livsfrågor är en central del genom hela grundskolan, den byggs på i takt med att eleverna blir äldre då deras livsfrågor förändras och utvecklas. Eleverna förväntas ju äldre de blir kunna reflektera mer kring sina egna och andras livsfrågor. Hur olika livsfrågor skildras i populärkulturen kommer in i undervisningen från och med årskurserna 4-6 och ska även behandlas i årskurserna 7-9, där det förväntas att eleverna ska kunna göra djupare reflektioner samt ta del av andra människors livsfrågor. Kommentarmaterialet menar att de källor till populärkultur som används i undervisningen ska bli mer avancerade ju högre upp i åldrarna eleverna kommer men fortfarande vara lämpliga för den aktuella åldersgruppen.⁸

Vidare gör kommentarmaterialet ett förtydligande kring begreppet populärkultur. Begreppet förklaras som den kultur som den breda massan konsumerar och den är lättillgänglig och vardaglig. Begreppet populärkultur innefattar filmer, musik, böcker,

⁵ Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap, 2011, s. 6

⁶ Ibid, s.9

⁷ Ibid, s. 26-27

⁸ Ibid, s. 27

chattforum, bloggar, tv-spel med mera. Populärkultur av olika slag är en central del i ungdomarnas liv och genom den får de hjälp att avkoda religiösa spår samt urskilja för ungdomarna meningsfulla livsfrågor. Kommentarmaterialet till läroplanen menar att det är viktigt att undervisningen arbetar med populärkultur inom ämnet religionskunskap, då elevers erfarenheter och livsvärldar ska utgöra utgångspunkten i undervisningen.⁹

Identitetsbegreppet

Enligt Nationalencyklopedin betyder identitet självbild samt en medvetenhet om sig själv som unik individ. Där de menar att identitet i första hand handlar om medvetenheten om sitt jag och att man bestämmer över sina tankar och handlingar samt att man i grunden är densamma fast det sker förändringar under livet. Identitet består även enligt Nationalencyklopedin av en medvetenhet om ens personlighet som formas under livets gång, vilket är beroende av yttre påverkan så som uppväxt och fostran.¹⁰

Anthony Giddens skriver att inom sociologin finns flera olika aspekter av begreppet identitet som kan analyseras på olika sätt, men generellt kan man säga att identitet är de uppfattningar människor har om sig själva men även vad som är meningsfullt och viktigt i livet. Vidare anser Giddens att man kan skilja på två typer av begreppet identitet, nämligen personlig- och social identitet. Den personliga identiteten är något individen skapar själv i samspel med omvärlden. Genom denna utveckling kan individen formulera sina upplevelser av sig själv samt relationer till sin omgivning. Social identitet hjälper människor att dela in varandra i kategorier så som civil status, religion och yrke. Giddens ser även identitet som något som aldrig blir statiskt utan individens identitet påverkas av nya erfarenheter och är något som ständigt är under förändring.¹¹

Gull Törnegrans beskrivning av begreppet identitet utgår från Taylors tankar. Törnegrans skriver att enligt Taylor är identitet knutet till människans moraliska orientering, att veta vem du är hör ihop med att orientera dig i ett moraliskt rum, i vilket frågor rörande gott och ont framträder. Vidare menar Taylor att man kan vara trogen mot sin identitet men även att man kan misslyckas med att upprätthålla sin identitet.¹²

Metod

Detta examensarbete kommer skrivas som en systematisk litteraturstudie i vilken man systematiskt värderar, analyserar och sammanställer resultat från tidigare forskning. I en sådan litteraturstudie används vetenskapliga rapporter, avhandlingar och vetenskapliga artiklar som underlag, dessa har man systematiskt sökt och kritiskt granskat, och därefter sammanställt inom det problemområde som valts.¹³

Det är även viktigt att göra etiska överväganden i en systematisk litteraturstudie, främst i urval och presentation av resultatet, därför har jag i största möjliga mån

⁹ Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap, 2011, s. 27- 28

¹⁰ Ottosson, "Identitet". Nationalencyklopedin

¹¹ Giddens, 2003.s, 43-44

¹² Törnegrans, 2015.s, 49

¹³ Eriksson Barajas, m.fl.2013,s. 31

försökt använda mig av studier som gjort etiska överväganden. I presentationen av resultaten framgår att det aktuella forskningsmaterialet inte är homogent.

Begränsningar och urval

Första avgränsningen i sökningen av avhandlingar och vetenskapliga artiklar till denna studie är till åren 2000- 2015, detta för att fokusera på senare forskning samt begränsa antal sökträffar till en rimlig mängd. Resultatet i denna studie bygger på avhandlingar och vetenskapliga artiklar på svenska. Summon, ERIC och SwePub är databaserna där sökningen har ägt rum. Summon är en databas där man söker bland bibliotekets tryckta och elektroniska material, med möjlighet att avgränsa sökningen till bland annat att endast vissa fulltext, peer review, avhandlingar, vetenskapliga artiklar samt mellan vilka årtal. Summon valdes framför LIBRIS då man i summon kan avgränsa material mellan årtal, medan i LIBRIS kan man bara välja specifika årtal. ERIC är en databas som innehåller forskning på främst engelska inom pedagogik och psykologi, vilken har varit användbar för att hitta internationell forskning. SwePub innehåller artiklar, avhandlingar och konferensbidrag med mera som är vetenskapligt publicerat vid svenska lärosäten.

Syftet med denna litteraturstudie är att undersöka vad religionsdidaktisk forskning anser att begreppet livsfrågor är och hur det kan tolkas samt andra närliggande begrepp, så som existentiella frågor och livsåskådning. Syftet är även att undersöka dessa tolkningar i relation till läroplanen för grundskolan och de begrepp som finns där, utifrån de didaktiska frågorna vad och varför? Studiens syfte bestämde de sökord som använts: livsfrågor/ existentiella frågor, religionsundervisning, existential questions.

Urval är en nödvändighet utifrån sökträffarna. Denna studie omfattar avhandlingar och artiklar. Alla titlar från år 2000-2015 som sökningarna gav lästes om titlarna berörde syftet för denna studie och ett första urvalet gjordes. Därefter lästes abstract om titlarna betraktades som intressanta utifrån studiens frågeställningar. Ansågs abstractet som relevant för studien, granskades avhandlingar och vetenskapliga artiklar för att utläsa om dess innehåll var av betydelse för denna studie. Därefter kunde ett sista urval göras genom att gallra bort studier som inte var relevanta för studie efter läsning av dem, då de inte passade inom ramen för vad som efterfrågades eller så refererade artiklarna till äldre forskning som var av sådant slag att de inte var relevant för denna studie. Efter det sista urvalet fanns de avhandlingar och vetenskapliga artiklar som svarar mot syftet i denna studie.

Sökningsprocess

Sökningen började i Summon med sökordet *livsfrågor* som gav 166 träffar. Rutan "avhandlingar" kryssades i samt avgränsades att visa resultat mellan åren 2000-2015, detta resulterade i sex stycken träffar. De sex titlarna lästes, och fyra abstract lästes varvid en avhandling inkluderades i denna studie. Sedan söktes det på samma sökord, livsfrågor men den här gången kryssades rutorna peer-review och tidskriftsartiklar. Peer- review valdes på grund av att sälla ut artiklar som inte är vetenskapligt skrivna. Detta gav 16 träffar varvid nio titlar lästes och fyra abstract. En artikel av Kennert

Orlenius gick vidare till sista urvalet men valdes bort på grund av att den i sin helhet inte var utförlig nog för denna studie, då den bara var en kort notis.

Den andra sökningen i Summon med sökordet *religionsundervisning* gav 189 stycken träffar. Efter avgränsning till avhandlingar och till aktuella årtal för denna studie, blev utfallet 10 stycken avhandlingar. Alla titlarna lästes och fyra abstract. En avhandling inkluderades i studien då syftet för denna studie behandlades och var inom de aktuella årtalen. En avhandling exkluderades då den var från 1999 och var för gammal för denna studie. Andra avhandlingar valdes bort då de inte behandlade syftet eller berörde någon av de frågeställningarna för denna studie.

Tredje sökningen var med sökordet *existentiella frågor* vilket resulterade i 167 träffar. Även här kryssades rutan avhandlingar i och avgränsades till att visa resultat mellan åren 2000-2015 vilket gav 27 träffar, varvid alla titlarna lästes igenom. Två abstract lästes igenom som behandlade skolan, undervisning eller religion. Resten av avhandlingarna behandlade vården och var inte aktuella för denna studie. Av de två inkluderades en av dem i studien, den andra var inte aktuell för studien då den behandlade existentiella frågor i uppsatser på ett mångkulturellt vuxengymnasium. Sökning på peer- review och tidsskriftartiklar på 44 träffar gav inget användbart material då de flesta berörde sjukvården.

Sökningen gick vidare till databasen ERIC (proquest) med sökordet *existential questions* som gav 145 träffar. Avgränsning gjordes till mellan åren 2000-2015 samt peer-reviewed vilket resulterade i 69 träffar. Alla titlarna lästes och 10 abstract sågs igenom, där två var av intresse men bara en inkluderades i studie då den andra visade sig efter en genomläsning inte beröra det aktuella syftet för denna studie.

I databasen SwePub angavs sökordet *livsfrågor* vilket resulterade i cirka 490 träffar, en avgränsning gjordes till doktorsavhandlingar där fanns tre stycken. En av dem hade redan valts, den andra var ifrån 1998 och därför inte aktuell för studien, den tredje valdes att inkluderas i studien. På samma sökord men med avgränsning tidskriftsartiklar och referensgranskning gav fem träffar, varvid två berörde syftet med denna studie, den ena hade redan tidigare uteslutits då den inte var av ett tillräckligt omfång. Den tredje var ett utdrag ur ett forskningsprojekt, men när texten lästes i sin helhet berörde den inte syftet med denna studie. Sökordet *livstolkning*, gav 14 träffar efter avgränsning till åren 2000-2015, var det 9 träffar kvar varav en av dessa uppfyllde syftet för denna studie och inkluderades i studien.

Den systematiska sökningen med de begränsningar och hur urval ska gå till som beskrivs ovan, resulterade i tre avhandlingar på svenska, en rapport från Skolverket, en rapport från GEM och en vetenskaplig artikel på engelska.

Beskrivning och kvalitetsgranskning av forskningsmaterialet

Nedan följer en beskrivning av valda forskningsmaterial samt en kort kvalitetsgranskning. Beskrivning av de studier från urvalet som under kvalitetsgranskningen inte valdes att ta med, kommer redovisas under rubriken ”bortvalda texter” Aspekter som har tagits hänsyn till i kvalitetsgranskning är,

avhandlingens omfattning, trovärdighet, teorier, metoder, urvalsprocess, etiskt överväganden samt om syftet stämde överens med resultatet.¹⁴

Björn Falkevalls avhandling från 2010, *Livsfrågor och religionskunskap- en belysning av ett centralt begrepp i svensk religionsdidaktik*. Avhandlingen lyfter fram olika betydelser av begreppet livsfrågor i kursplaner, grund- och gymnasieskolan men även på lärarutbildningen. Syftet med avhandlingen är även att försöka förstå livsfrågors roll i religionsundervisningen. Avhandlingens resultat del är relevant då det berör syftet och de frågeställningar som denna studie bygger på. Falkevalls avhandling anses som trovärdig då metoder, teorier, urvalsprocesser samt etiska aspekter är väl beskrivna. Det går även att se att syftet stämmer överens med avhandlingens resultat och diskussion.

Gunnar J. Gunnarsson, Kirsten Grönlien Zetterqvist har tillsammans med Sven Hartman, skrivit en rapport 2009, *Livet tillfrågas- teoretiska förutsättningar för en livsfrågeorienterad religionsundervisning*, som består av fyra artiklar. Denna rapport har för avsikt att höja intresset kring begrepp och teorier som förekommer eller har förekommit inom livsfrågeområdet, både i teologisk samt religionspedagogiks forskning. Rapporten belyser även mångfalden av begrepp som finns i olika läroplaner och klassrumssituationer. Gunnar J. Gunnarssons artikel och Grönlien Zetterqvists två artiklar som bygger på varandra är relevant som underlag då de behandlar de frågeställningar och syfte denna studie har som avsikt att behandla. Vidare anses den som trovärdig då den är vetenskapligt skriven och bygger på tidigare forskning.

Tomas Axelsons avhandling från 2008 med titeln, *Film och mening- En receptionsstudie om spelfilm, filmpublik och existentiella frågor*. Syftet med avhandlingen är att försöka förstå individens meningsskapande kan se ut i dagens medielandskap. En av frågeställningarna i avhandlingen är om, och i så fall på vilket sätt, och under vilka omständigheter kan film vara en resurs för individens tankar om existentiella frågor. Axelsons avhandling är relevant för denna studie främst utifrån den teoretiska bakgrunden där en definition av existentiella frågor görs. Denna avhandling anses trovärdig då etiska aspekter, urval, teorier, metoder samt resultatet och diskussioner här väl beskrivna, och där syftet och frågeställningarna besvaras.

Bortvalda texter

Av de fyra avhandlingar som valdes ut i urvalet var det två som ansågs som relevanta för studien. De andra två som inte ansågs vara relevanta samt den engelska artikeln kommer redovisas här.

Herner Saeverots artikel från 2013, *Irony, deception, and subjective truth: principles for existential teaching*. Berör hur man kan undervisa om existentiella frågor. Denna artikel valdes bort då den inte beskriver vad existentiella frågor är utan bara hur undervisning om dem med hjälp av ironi kan se ut och vilka fördelar som finns.

Caroline Gustavssons avhandling från 2003, *Existentiella konfigurationer- om hur förståelsen av livet tar gestalt i ett socialt sammanhang*. Handlar om ungdomars enskilda, viktiga berättelser om deras liv. Avhandlingen valdes bort då den inte direkt behandlar

¹⁴ Eriksson Barajas m.fl. 2013,s. 155

det syfte denna studie har att se vilka definitioner som finns av begreppet livsfrågor och närliggande begrepp.

Tullie Torstenson-Eds text från Skolverket skriven 2003, *Ungas livstolkning och skolans värdegrund*. Handlar om elevers attityder och skolans värdegrund, och valdes bort då den inte specifikt beskriver begreppet livsfrågor utan mer beskriver att det är aktuellt och således inte är aktuell för denna studie.

Tillvägagångssätt vid analys

Materialet i denna litteraturstudie kommer analyseras i två steg. I det första steget som utgör resultatdelen i denna studie, utreds den interna strukturen i varje forskares förståelse över begreppet livsfrågor och närliggande begrepp. Det andra steget som utgör avsnittet 'jämförande analys' i denna litteraturstudie, undersöks likheter och/eller skillnader mellan respektive forskares förståelse av begreppen under två kategorier som blev synliga under första steget och efter frågeställningarna.

Resultat

Under resultatdelen kommer varje forskares resonemang redovisas var och en för sig, samt med underrubriker.

Björn Falkevall

Falkevalls avhandling tar upp begreppet livsfrågor samt vilka olika betydelser begreppet kan ha inom lärarutbildning, läro- och kursplaner i grundskolan och gymnasieskolan. Fokus läggs på att förstå vilken roll begreppet livsfrågor har inom religionsundervisningen samt vad livsfrågor kan handla om och varför de är viktigt, är frågor som diskuteras i avhandlingen.

Begreppet livsfrågor i tidigare läroplaner

Falkevall redogör för hur begreppet livsfrågor beskrivits i tidigare läroplaner samt vilket utrymme begreppet givits i dessa läroplaner. Författaren skriver att mot bakgrund av att kristendomsundervisningen skulle bli mer objektiv och bytte namn till religionskunskap, introducerades även begreppet livsfrågor under 1960-talet.¹⁵

Falkevall skriver att begreppet livsfrågor introducerades i läroplan för grundskolan 1969. Livsfrågor ges här betydelsen att handla om ansvar och skuld, rädsla och trygghet, liv och död, ensamhet och gemenskap, lidande och medmänsklighet. Författaren påtalar att dessa betydelser kan tolkas olika då läroplanen beskriver dessa som exempel. De kan även tolkas som varandras motsatser då de räknas upp i par till exempel ansvar och skuld, menar Falkevall. I Lgr 69 står det även, påpekar författaren att väsentliga livsfrågor är av en social och personlig natur. Falkevall menar att finns

¹⁵ Falkevall, 2010, s. 11

det väsentliga livsfrågor bör det finnas oväsentliga samt att det handlar om två sorters livsfrågor, de sociala och de personliga.¹⁶

I kursplanen för religionskunskap i Lgr 80 går det att finna exempel på aktuella livsfrågor såsom lösa konflikter, sexualetik, vårt ansvar för varandra och för allt levande, människors olika livserfarenheter, frihet, våra normer och värderingar, brott och straff, kärlek och hopp, frälsning och nåd och så vidare. I Lgr 80 kan man se, menar Falkevall, under rubriken ”människan” i den gemensamma skrivningen för So- och NO- ämnena, en punkt som benämns ”relationer till andra”. Där lägger man tyngdpunkten på sexual- och samlevnadsfrågor och så vidare. Författaren menar att dessa kan ses som exempel på livsfrågor, utifrån vad som ges som exempel på relevanta livsfrågor i kursplanen.¹⁷

I Lpo 94 skriver Falkevall att kursplanen blir mindre detaljerad vilket medför att det blir svårare att finna exempel på livsfrågor, men när bearbetningen av ämnet beskrivs går det ändå att finna exempel på livsfrågor. Så som att undervisning ska bidra med kunskaper om samlevnadsfrågor och på så sätt främja jämställdhet, men undervisningen ska även behandla frågor om sexualitet, trohet, äktenskap och föräldraskap. Genom detta ska eleverna få möjlighet att diskutera sina egna problem och reflektera kring samlevnadsfrågor, men även diskutera frågor som rör livet och tillvaron.¹⁸

Falkevall tar upp att även i Lpo 94 återfinns samlevnadsfrågor och frågor om tillvaron och livet, vilket författaren tolkar som livsfrågor. Författaren tolkar även att det måste vara en skillnad mellan frågor om livet respektive tillvaron, då de särskrivs men att kursplanen är väldigt otydlig på den punkten. Vidare går det att finna, skriver Falkevall, ett senare tillägg i den gemensamma skrivningen för So-ämnena i kursplanen till Lpo 94. Där framgår det att inom So-ämnena ska det ingå att reflektera och diskutera över begrepp som sexualitet, identitet, kärlek och jämställdhet men även frågor som människosyn och språkbruk, samlevnad och relation vilket menar författaren kan tolkas som livsfrågor.¹⁹ Falkevall väljer att tolka dessa begrepp i Lpo 94 som exempel på livsfrågor, även om det i läroplanen eller i kursplanen för religionskunskap inte sker någon exemplifiering av livsfrågor.²⁰

Vidare skriver författaren att efter en tolkning av läroplanerna framträder en bild av vad som kan vara livsfrågor, men även att gränsen mellan vad som är exempel på en livsfråga och vad som är förklaringen till en är otydlig. Som exempel i Lgr 80 där man benämner exempel på livsfrågor med ”kan vara av typen”. Detta menar författaren gör att en otydlighet uppstår, beroende på vilka ord man formulerar sig med. Här är det också värt att nämna att beroende på vilka krav man har på vad som är en livsfråga kommer man få olika svar, framhåller Falkevall.²¹

Falkevall försöker tolka vilka ord i läro- och kursplanerna som kan hjälpa en till att förtydliga vad en livsfråga är. Ser man till beskrivningar i Lgr 62 och Lgr 69 av religiösa- och etiska ämnen, går det att tolka som ett sätt att hjälpa till att identifiera

¹⁶ Ibid, s. 67

¹⁷ Falkevall, 2010, s. 68

¹⁸ Ibid, s. 69

¹⁹ Ibid, s. 70

²⁰ Ibid, s. 71

²¹ Ibid, s. 74

livsfrågor, men även de livsåskådningsfrågor som tas upp kan tolkas som en sorts livsfrågor. Detta medför ett tolkningsproblem påpekar författaren, att livsåskådningsfrågor kan ses som livsfrågor och tvärtom då det inte framgår någon gräns mellan dem. Ser man vidare i Lgr 69 står det även att väsentliga livsfrågor är av livsåskådningskaraktär där betoningen ligger på elevernas aktuella problem, olika livsuppfattningar och kristen tro. Tolkningen av Lgr 69 gör det möjligt att se livsfrågor som del av livsåskådningsfrågor, menar Falkevall.²²

I Lgr 80 blir denna tolkning snävare påtalar författaren, därför att det är ett större antal livsfrågor som räknas upp. Samt att livsåskådningsfrågor oftast sätts ihop med trosfrågor. Detta tror författaren är ett sätt att skilja frågor av arten icke religiösa från frågor av religiös art, men detta kan också tolkas, skriver författaren, som ett sätt att visa att frågorna är av samma art; det är bara betraktaren som ändrar perspektiv. Vidare skriver Falkevall att i senare kursplaner så som Lpo 94, tillkommer formuleringen existentiella frågor, men vad dessa är eller hur de förhåller sig till livsfrågor framkommer inte i läroplanen.²³

En sammanfattande tolkning av begreppet livsfrågor skriver författaren, är att begreppet förekommer som ord i Lgr 69 och Lgr 80. Sedan menar Falkevall att det finns ord som man kan tolka som synonymer till livsfrågor så som livsåskådningsfrågor, existentiella frågor samt formuleringen ”frågor om livet och tillvaron”. Dessutom menar författaren att i de kursplaner livsfrågor förekommer som begrepp finns ingen tydlig avgränsning då det även förekommer livsåskådningsfrågor och ovan nämnda tänkta synonymer till dessa.²⁴

Falkevall försöker bena ut om det finns förklaringar i läroplanerna till varför livsfrågor infördes. En möjlig förklaring finns i Lgr 69 där det står att livsfrågor av personlig och social karaktär upplevs starkt av eleverna.²⁵ Denna förklaring går även att se i Lpo 94, där det står att eleverna ska reflektera över för dem viktiga livsfrågor. En annan förklaring till livsfrågor går även att se i Lpo 94 anser författaren, där det framgår att livsfrågor är något som är gemensamt för människor i hela världen.²⁶ Det går även att tolka att ämnet ska göra skolämnet mer betydelsefullt för eleverna, vilket antyds i Lgr 62 där det framkommer att det är viktigt att anknyta till vad som anses viktigt för eleverna för att på så sätt fånga deras intresse. I Lgr 80 skriver Falkevall framkommer det att alla livsfrågor inte är aktuella utan att det ska vara livsfrågor som är aktuella hos eleverna, samt att skolan ska hjälpa eleverna att arbeta med frågor som rör livet och tillvaron.²⁷

Livsfrågor hos intervjupersonerna

Falkevall lyfter fram att hans intervjupersoner som var didaktiklärare på lärarutbildningar, som svarade på vad som är livsfrågor för dem, kan delas in på två olika sätt. Det första sättet kan förstås vara en definition, förklaringar av livsfrågor, det andra sättet kan förstås som att ge exempel och uppräknings av livsfrågor.²⁸

²² Ibid, s. 75

²³ Falkevall, 2010, s. 77

²⁴ Ibid, s. 79

²⁵ Ibid, s. 79

²⁶ Ibid, s. 80

²⁷ Ibid, s. 81-82

²⁸ Ibid, s. 93

Ett exempel på livsfråga som är återkommande i de flesta svaren är ”döden”, som gärna kopplas ihop med livet, livets mening samt känslor kring döden. Falkevall tolkar att döden som livsfråga knyts ihop med frågor rörande övergångar i livet så kallade övergångsriter. Vidare lyfts det fram att det är viktigt att livsfrågor är aktuella för eleverna, sådana frågor anses vara mer relevant än döden. Exempel på sådana frågor i intervjuerna är att diskutera konflikter och hur det känns för eleverna i skolan, mobbningsituationer. Även vardagslivsfrågor av sorten, är jag älskad? Vad händer när vi dör? Varför är jag annorlunda och så vidare.²⁹

Av Falkevalls resultat framkommer att det finns livsfrågor av allmänmännisklig karaktär så som avundsjuka, gemensamhet, sanning och lögn det vill säga livsfrågor som är gemensamma för en större grupp människor. Vidare skriver Falkevall att det även finns exempel på existentiella livsfrågor bland svaren som till exempel, finns Gud? Finns det något utöver denna tillvaro? Det vill säga livsfrågor som är kopplade till religioner och livsåskådningar. Dock anser författaren att dessa kan ses som livsåskådningsfrågor.³⁰

Intervjupersonerna diskuterar även vad som gör en fråga till en livsfråga, där flera menar att en fråga eller fundering blir en livsfråga när den sätts in i en existentiell undervisning och blir då relevant för religionsämnet. Landar inte livsfrågorna i existensens frågor klassas de inte som livsfrågor. Vidare illustrerar avhandlingens resultat att en del av personerna som intervjuades vill dra en gräns mellan etiska frågor och livsfrågor, beroende på vilket sammanhang frågan ställs i. Dock finns det vissa intervjupersoner skriver Falkevall, som inte vill dra en gräns mellan etiska frågor och livsfrågor, då de anser att det är allt för svårt.³¹

I en summering sammanfattar Falkevall intervjupersonernas tankar om vad livsfrågor är. Där framgår det att livsfrågor är det dominerande uttrycket bland svaren, men det framgår av svaren att de flesta anser att existentiella frågor hör ihop med etiska frågor och är en del av begreppet livsfrågor. Det vanligaste exempel på livsfråga bland svaren är döden, men det finns frågor som anses som mer relaterade till elevernas liv så som mobbning, hur det känns i skolan och kamrater. Bland de äldre som intervjuades framkom att ett sätt att förtydliga livsfrågor är att behandla dem genom att knyta dem till bland annat existensfilosofi. Vad som även syns i Falkevalls text är att livsfrågor inte bör bli för individuella, de ska inte vara allt för nära, då detta försvårar en diskussion kring livsfrågorna på grund av deras personliga natur. Det är därför bättre att behandla livsfrågor genom till exempel sagor eller litteratur. Livsfrågor har även, framgår det av texten, en samhällelig aspekt, det vill säga att livsfrågor delas av flera människor vilket bidrar med en förståelse för den gemensamma situationen.³²

Livsfrågor kopplat till undervisningen

Falkevall fokuserar här på livsfrågornas roll i undervisningen, främst från kursplanerna, Lgr 69 och Lgr 80. I Lgr 69 finns en rubrik ”arbetssätt” för orienteringsämnena, där framgår det att behandling av stoff i allmänhet inleds med att man tar en för eleverna aktuell fråga. Denna formulering är generell vilket, belyser

²⁹ Ibid, s. 94

³⁰ Falkevall, 2010, s. 95

³¹ Ibid, s. 98-99

³² Ibid, s. 126-127

författaren, inte behöver tolkas som en formulering som syftar på livsfrågor, dock påminner den om tidigare formuleringar gjorda över livsfrågor. Vidare skriver Falkevall att i Lgr 69 framgår det att väsentliga livsfrågor handlar om frågor kring etik och livsåskådning. Tonvikt läggs på aktuella problem för eleverna sett utifrån den kristna tros- och livsuppfattningen samt andra livsuppfattningar. Författaren menar att här används livsfrågor som ett urvalskriterium för vilka frågor som ska tas upp kring etik och livsåskådning, detta blir ännu tydligare i anvisningarna till lärostoffet i Lgr 69 enligt Falkevall. Där går det att se att behandlingen av livsfrågorna kan ses som en utgångspunkt för undervisningen, och att de ska belysas genom åskådningar utan att det leder till en systematisk behandling av åskådningarna.³³

Till skillnad från Lgr 69 skall livsfrågor enligt Lgr 80 inte belysas med hjälp av åskådningar, utan här ska ställningstagandet till livsfrågor uppfattas som styrda av etiska uppfattningar till exempel frågor rörande rätt och orätt. I Lgr 80 framhåller författaren, tillskrivs ett antal livsfrågor till grundskolans olika stadier, där det gemensamma är att undervisningen ska handla om hur olika etiska uppfattningar kan styra våra ställningstaganden och handlingar, men även betydelsen av en religiös tro i sin hållning till olika livsfrågor.³⁴

Endast två av de som blev intervjuade, skriver Falkevall, gjorde ett klart uttalande om varför livsfrågor är ett inslag i undervisningen. Dessa två ger avkristningen i Sverige som ett möjligt skäl till livsfrågornas införande. Avkristningen menar dessa har bidragit till att det inte finns tydliga utgångslägen i materialet för religionsundervisningen. Svaren antyder att dagens elever inte ser att religion kan vara en del av människors liv, att det är något som förändras över tid. Intervjupersonerna framhöll att livsfrågornas införande i undervisningen skapar förutsättningar för eleverna att knyta an till religioner och livsåskådningar.³⁵

Resultatet visar på komplikationer med att utgå enbart från livsfrågor. All undervisning går inte att ersätta med elevernas egna tankar, erfarenheter och intressen. Svaren visar att eleverna är på olika mognadsnivåer vilket kan försvåra för dem att diskutera livsfrågor som de inte har någon erfarenhet av.³⁶

Intervjupersonerna berättar enligt Falkevall att religionsundervisningen måste ha en riktning, ett mål och därför räcker det inte med att enbart utgå från elevernas livsfrågor. Det finns inget problem enligt de intervjuade personerna med att behandla livsfrågor i undervisningen, problemet blir i hur de hanteras. De menar att endast låta eleverna reflektera och diskutera sina egna livsfrågor inte är en undervisning de föredrog, utan livsfrågorna måste anknytas till religioner och/eller livsåskådningar.³⁷

Falkevall pekar på spänningar när det kommer till användning av livsfrågor i undervisningen, då man lägger fokus antingen på det existentiella, eller det individuella eller på ett mer samhälleligt sammanhang. Spänning blir det enligt författaren om man ser till hans resultat, då svaren ibland lyfter sammanhanget som

³³ Ibid, s. 83-84

³⁴ Falkevall, 2010, s. 85

³⁵ Ibid, s. 103

³⁶ Ibid, s. 104-106

³⁷ Ibid, s. 112

mer väsentligt och ser olika problem med framställningen av livsfrågor inom de andra sammanhangen.³⁸

I Falkevalls resultatet framgår det att undervisning som är enligt de intervjuade informativ/objektiv, faktabaserad utan djup och religionshistorisk inte är en bra undervisning. Flera av svaren menar att en sådan undervisning endast fokuserar och stannar vid informativ undervisning. Det informativa ger ingen djupare förståelse för livsfrågor och det gör det svårt att koppla den undervisningen till religionskunskapsämnets olika delar.³⁹

Vad som även framgår av resultatet menar Falkevall är att livsfrågor kan användas i undervisningen för att göra jämförelser. Livsfrågorna fungerar då som kopplingar mellan att vara en människa och att göra val. Flera av personerna i studien uttrycker även att livsfrågor är något man kan få svar på genom livsåskådningar, och därför ses livsfrågor som livsåskådningsfrågor. Detta anser Falkevall betyder att det finns ingen tydlig gräns mellan livsåskådningsfrågor och livsfrågor.⁴⁰

Ytterligare svårigheter med att undervisa om livsfrågor som framgår av svaren, är att läraren inte är förberedd att undervisa om livsfrågor. Lärare måste själv, anses det, bearbeta livsfrågor som de ska undervisa om för att kunna behandla dem i undervisningen. Vilken lärarutbildning man gått på spelar även in hur man behandlar livsfrågor i undervisningen anses intervjupersonerna.⁴¹

Positiva aspekter med att ta hjälp av livsfrågor i undervisningen syns även i resultatet. Nämligen att livsfrågor hjälper till med en förskjutning från en stofforienterad undervisning till en mer elevorienterad undervisning. Samt att livsfrågor blir till en mötesplats mellan religionsämnets innehåll och elevernas erfarenheter.⁴²

Falkevalls tolkningsverktyg

Falkevall skriver att under tolkningen av sitt material har en tankefigur växt fram. Författaren ser i sitt material en förändring som är återkommande, nämligen en pendling mellan stoffcentrerad och elevcentrerad undervisning. Utifrån det menar Falkevall att han kan relatera sina tolkningar till ett antal referenspunkter som framgår i figuren nedan, som sedan beskrivs.⁴³

³⁸ Ibid, s. 106-107

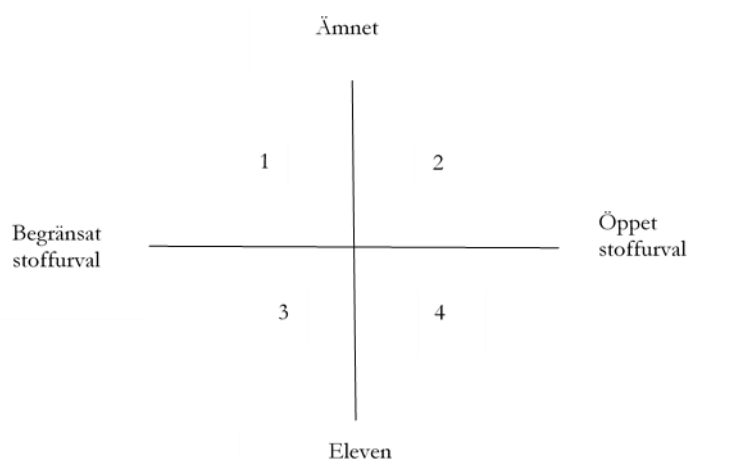
³⁹ Ibid, s. 108

⁴⁰ Falkevall, 2010, s. 114

⁴¹ Ibid, s. 118

⁴² Ibid, s. 119-120

⁴³ Ibid, s. 63

Tabell 1

Fält 1. Stoffcentrering med begränsat urval. Livsfrågor ses här som ett medel att nå eleverna för att minska avståndet till ämnet religionskunskap. Utgångspunkt är religionerna som är vägledande för att identifiera livsfrågor.

Fält 2. Stoffcentrering med öppet urval. I denna ruta ses religioner och sekulära livsåskådningar som är etablerade så som marxism och existentialism, som källorna till var livsfrågorna hämtas ifrån. Utgångspunkterna är religioner och livsåskådningar för att identifiera livsfrågor.

Fält 3. Elevfokus med begränsat urval. Livsfrågor ses här som något eleverna ställs inför i sin egen livssituation. En del av elevernas livsfrågor har behandlas inom religionerna och således kan de svar religionerna har ge eleverna perspektiv på sina egna livsfrågor, samt få en förståelse för den funktion religionerna kan ha för människor. Utgångspunkten är att utgå från livsfrågorna, inte anknyta till dem genom olika traditioner, vilket de ovanstående två kategorierna gör. I denna kategori kan man tolka det som att eleverna ska komma fram till religionernas ”svar” på livsfrågorna, eller i alla fall använda sig av dem för att komma vidare i sin bearbetning av frågorna.

Fält 4. Elevfokus med öppet urval. Livsfrågor ses här som de frågor eleverna själva väljer att samtala om. Genom att utgå ifrån aktuella livsfrågor hos eleverna ges de möjligheten att utveckla en personlig livsåskådning. Här är inte målet som i de övriga kategorierna att få kunskap om religioner och andra livsåskådningar.⁴⁴

Falkevall ser ett spänningsfält i sitt material med hjälp av tankefiguren, mellan stoff- och elevcentrering. Spänningsfälten blir tydligast menar författaren i kursplanerna där eleven ställs mot ämnesinnehållet, men menar att båda synsätten behövs i undervisningen. Falkevall skriver att intervjupersonerna uttrycker det som att skapa en brygga mellan ämne och elev med hjälp av livsfrågor. Vidare menar författaren att denna spänning är ofrånkomlig i undervisning om livsfrågor, samt att man även måste problematisera orden ämne och elev och förstå att dessa förändras samt förstå att religion kan definieras på olika sätt.⁴⁵

⁴⁴ Falkevall, 2010, s. 64-65

⁴⁵ Ibid, s. 173-174

Gunnar J. Gunnarsson

Gunnarsson skriver i sitt bidrag till antologin, *Livet tillfrågas- teoretiska förutsättningar för en livsfrågeorienterad religionsundervisning under rubriken "Livsfrågor och livsåskådning"* att livsfrågor fick ett större utrymme i läroplanerna i slutet av 60-talet, och bakgrunden till detta var forskningsrapporten "Tonåringen och livsfrågor". I rapporten framkommer att ungdomarna vill bearbeta sina egna livsfrågor men även samtala kring frågor rörande människans grundläggande villkor. Gunnarsson menar att det är mot denna bakgrund som livsfrågor och livsåskådning fick en större roll i skolan, och är därför viktiga begrepp att diskutera.⁴⁶

Livsfrågor uttalade av individen

Gunnarsson skriver att livsfrågor och livsåskådning är två begrepp som är besläktade med varandra. Författaren tar hjälp av bland annat Hartman som säger att människan alltid kommer ställas inför nya livsfrågor under livets gång. Detta gör att det hela tiden tillförs nytt innehåll till den egna livsåskådningen.⁴⁷ Författaren skriver även fram att Hartmans och Pettersons tankar om att försöka finna en precis gräns för livsfrågeområdet är meningslöst, även att försöka nämna vilka de stora livsfrågorna är. Hartman och Pettersson menar istället att det är meningsfullt att söka efter hur och varför livsfrågor uppkommer hos människor och vad de betyder. Livsfrågor har därför sitt ursprung i en viss livssituation samt i individens tidigare erfarenheter. Gunnarsson skriver även i sin text att det finns vissa grundläggande villkor som är gemensamma för människor, såsom att vi alla föds, lever och dör. Det finns även personliga tankar om sin egen tillvaro som är olika hos alla individer, då vi är på olika plan i livet.⁴⁸

Vidare går det att läsa att om en livsfråga betyder något i en individens personliga tänkande i och om sin tillvaro, och som blir uttalad i den tillvaro individen befinner sig i, benämns som en existentiell livsfråga enligt existentiellfilosofin. En definition som Gunnarsson hämtar från Hartman och Petterson, av livsfrågebegreppet mot denna bakgrund är att en livsfråga är ett uttryck för ett behov hos människan att bearbeta intryck i den yttre omgivningen samt de personliga tankarna i förhållande till sin omgivning och tillvaron i stort.⁴⁹

Livsfrågor har både en existentiell, personlig förankring men också en kontextuell, samhällelig förankring, då de frågor som ställs inte kan svaras på oberoende av andra människor och det samhälle man lever i, livsfrågor hjälper individen att orientera sig i tillvaron skriver Gunnarsson utifrån Kurtén.⁵⁰ För att knyta an till det Gunnarsson slog fast i början av sin text att livsfrågor och livsåskådning är besläktade, är hans tolkning att den personliga livsåskådningen kan ses som en ram i vilket livsfrågor bearbetas.⁵¹ Gunnarsson ser att livsfrågor, existentiella livsfrågor har två villkor nämligen en personlig undran om livet men att den även har en förankring i en större kontext vilket kan förstås som att livsfrågor delas av flera människor.

⁴⁶ Gunnarsson, 2009, s. 53-54

⁴⁷ Ibid, s. 53

⁴⁸ Gunnarsson, 2009, s. 55-56

⁴⁹ Ibid, s. 56

⁵⁰ Ibid, s. 57

⁵¹ Ibid, s. 59

Kirsten Grønlien Zetterqvist

Grønlien Zetterqvists första bidrag till Gem-rapport 7 heter ”En vidlyftig begreppsflora?” Den tar avstamp ifrån en förfrågan från en forskningsgrupp som 1974 arbetade med projektet ”Barn och livsfrågor”. Projektet syftade till att med hjälp av religionsfilosofin reda ut svårbestämda begrepp inom livsåskådningsområdet. Orsaken till detta problem var att pedagogerna ansåg att olika begrepps innehåll inom området flyter in i varandra. Grønlien Zetterqvist analyserar i detta första bidrag en rapport som blev till efter dialogen mellan forskningsgruppen och de tillfrågade religionsfilosoferna, kallad ”begrepp och begrepps användning”. Författarens frågor till denna rapport och underlaget i sitt bidrag till Gem-rapporten är följande; ”Vilka frågor ställs, hur uppfattas och besvaras dessa? Hur mottas svaren? Vad klagörs? Vad förblir oklart?”⁵² Grønlien Zetterqvist andra bidrag till Gem-rapport 7 heter ”Livet tillfrågas- ett religionsfilosofiskt bidrag.” Där redogör hon för sin förståelse över begreppen livsfrågor och existentiell grundorientering, utifrån en existensfilosofisk tradition.

Den pedagogiska forskningsgruppens utgångspunkt om begreppet livsfrågor och existentiell grundorientering

Grønlien Zetterqvist skriver att forskningsgruppens förståelse av begreppet livsfrågor är att det innehållsmässigt handlar om samma saker för alla, men de saknar en uttalad definition av vad begreppet livsfrågor står för. Forskningsgruppen menar att människor utformar sina livsfrågor olika, de formulerar och konkretiserar sin livsfrågor olika. Det konkreta påverkas av språk och jagutveckling men även av sociala relationer och miljöbakgrunder. Pedagogerna i forskningsgruppen ställer frågan om det är meningsfullt att skilja form och innehållet i livsfrågor åt.⁵³ Vidare menar forskningsgruppen att begreppet existentiell grundorientering ses som ett samlat, övergripande begrepp för religionsfilosofin. Begreppet förstås som en persons förhållningssätt vid möte med andra men även hennes tolkning och bearbetning av sin omvärld och tillvaro. Livsfrågor ser forskningsgruppen som en del av den existentiella grundorienteringen. Deras fundering kring detta begrepp är om det går att relatera till livsåskådningsbegreppet. Vidare skriver Grønlien Zetterqvist att forskningsgruppen även undrar vilka centrala begrepp som kan tänkas finnas i livsåskådningsfältet och hur dessa kan definieras.⁵⁴

Religionsfilosofernas förslag- livsfrågor och närliggande begrepp

Religionsfilosofernas svar kommer med tio begrepp som ofta används inom fältet och som kan ses som närbesläktade, varvid Grønlien Zetterqvist belyser sex av dessa, livsåskådning, livsfrågor, världsåskådning, livsfilosofi, grundhållning, och existentiell grundorientering.⁵⁵

Basen utgörs av begreppet *livsåskådning* i filosofernas resonemang. De ser begreppet som en individs medvetna normativa, moraliska uppfattningar och handlingar om vad

⁵² Grønlien Zetterqvist, 2009a, s. 7-8

⁵³ Grønlien Zetterqvist, 2009a, s. 9-10

⁵⁴ Ibid, s. 10-11

⁵⁵ Ibid, s. 12

som är rätt eller fel, samt idéer om sig själv och omvärlden som kan påverka valet av handlingar och uppfattningar.⁵⁶ Detta resonemang om livsåskådning knyter tydligt an till identitetsbegreppet, enligt Talyors beskrivning, då även det begreppet starkt knyter an till individens moraliska uppfattningar.

Religionsfilosofernas tankar om begreppet *livsfrågor* är att de inte behöver uttryckas som frågor utan kan även vara hur en person ska handla i en situation. En existentiell livsfråga menar filosoferna, enligt Grönlien Zetterqvist, handlar om överväganden som görs i en konkret situation, frågan ställs och upplevs av individen⁵⁷. Vidare inordnar religionsfilosoferna livsfrågefältet i en schematisk översikt innehållande olika nivåer av livsfrågor. Nivå ett är förmedveten vilket innefattar reaktioner och reflektioner, nivå två består av avskiljande, medvetna reflektioner samt normativa, etiska överväganden. Nivå tre och den högsta nivån innehåller enligt religionsfilosoferna självständiga, väsentliga reflektioner över centrala livsåskådningsbeståndsdelar som resulterar i en självständig livsåskådning.⁵⁸ Livsfrågor tycks handla om moraliska, normativa frågor och utveckling, vilket är starkt knytet till religionsfilosofernas beskrivning av livsåskådning, men även som tidigare nämnts i identitetsbegreppet.

Vidare redogör religionsfilosoferna begreppet *världsåskådning*, skriver författaren. Det finns en oenighet om begreppets varande bland religionsfilosofer, då begreppet är närliggande med begreppet livsåskådning. De tillfrågade filosoferna anser att begreppet ändå bör bestå och anger en arbetsdefinition där världsåskådning beskrivs som summan av en människas medvetna samt omedvetna idéer som kan eller har betydelse för ens handlingar.⁵⁹ Det kan förstås som att den viktigaste skillnaden mellan *livsåskådning* och *världsåskådning* är att den senare innehåller omedvetna reflektioner som kan påverka ens handlande i en situation. Enligt mitt tycke är detta ett märkligt sätt att göra skillnaden mellan dessa två begrepp, då en förvirring uppstår angående deras särart.

Vidare skriver författaren att begreppet *existentiell grundhållning* enligt religionsfilosoferna, handlar om människans livssyn och förhållningen till livsåskådningen. Vidare beskriver de grundhållning som att två individer kan uppleva samma situation olika, de handlar om vilken syn de har på livet. Religionsfilosoferna beskriver även en hållning som en individs egenskaper så som att vara envis. Existentiell grundhållning däremot menar filosoferna handlar om en förmåga att omvärdera sina uppfattningar men även acceptera andra synsätt och livsåskådningar utan att behöva hålla med. Grönlien Zetterqvist menar att här uppstår en spricka då religionsfilosoferna byter ut forskningsgruppens begrepp *existentiell grundorientering* utan förklaring, till existentiell grundhållning.⁶⁰ Denna spricka kan förstås då orientering innebär att individen har en frågande inställning till livet, vilket är förenligt med en existentiell filosofisk tradition. Grundhållning kan förstås som förutbestämda egenskaper som tillskrivs individen, vilket är förenligt med en rationell kunskapstradition.

⁵⁶ Ibid, s. 12

⁵⁷ Ibid, s. 14

⁵⁸ Ibid, s. 15

⁵⁹ Grönlien Zetterqvist, 2009a, s. 12-13

⁶⁰ Ibid, s. 13

Den pedagogiska forskningsgruppens respons

Forskningsgruppens reflektioner över religionsfilosofernas begreppsutredning är, skriver Grönlien Zetterqvist, är att världsåskådning och livsfrågor är intressanta i deras fortsatta arbete. Begreppet världsåskådning förstås som att alla människor har en, i vilket omedvetna och medvetna föreställningar existerar.

Vidare förstår forskningsgruppen enligt Grönlien Zetterqvist begreppet livsfråga relaterad till religionsfilosofernas förståelse, men de söker även en egen fristående förståelse. Pedagogerna i forskningsgruppen anser att en livsfråga är en start till, samt en formulering av en individs världsåskådning. Forskningsgruppen menar att en livsfråga således har olika betydelser för olika människor och blir en livsfråga först när personens känslor och tanke om en föreställning blir uttalad, skriver författaren.⁶¹

Forskningsgruppen är intresserad av den skillnad i medvetandegrad som religionsfilosoferna definierar när det kommer till relationen mellan livsfrågor, världsåskådning och livsåskådningsfrågor skriver författaren. Pedagogerna håller med om resonemanget kring livsåskådning och världsåskådning, och menar att en livsfråga blir en livsåskådningsfråga om livsfrågan är av en hög medvetandegrad, således den högsta nivån bland religionsfilosofernas livsfrågenivåer.⁶² Det som blir synligt här är att pedagogerna i forskningsgruppen anammar religionsfilosofernas syn på att det finns olika medvetandenivåer, och således blir livsfrågor till något förutbestämt. En individs livsåskådning är en del av en människas världsåskådning, men en tydlig gräns mellan dem återfinns inte, varken i filosofernas eller i pedagogernas texter. Forskningsgruppen menar i likhet med religionsfilosoferna att livsfrågor som behandlas i den högsta nivån i livsfrågemodellen blir då till en livsåskådningsfråga, detta blir svårtolkat hos läsaren då inget vidare resonemang förs om saken.

Grönlien Zetterqvists tolkning av sitt material

Grönlien Zetterqvists tolkning av denna dialog är att religionsfilosoferna utgår från två oförenliga traditioner nämligen en existentiellfilosofisk tradition och en rationell kunskapstradition, vilket skapar en otydlighet och förvirring i deras resonemang. Dessa olika traditioner blir synliga, menar Grönlien Zetterqvist, när religionsfilosoferna i början utreder betydelsen av begreppet livsfråga, som tar sin grund från existentiellfilosofisk tradition. I denna traditions syn på livsfrågor är människans varande i världen utgångspunkten, individen ställer sin fråga utifrån sina egna erfarenheter och sin förhållning till världen. När religionsfilosoferna sedan ger sig i kast med att svara på pedagogernas fråga om livsfrågor, menar Grönlien Zetterqvist, blir en annan tradition synlig, då religionsfilosoferna anger en livsfrågemodell som innehåller olika nivåer av medvetenhet. Detta medför skriver författaren att livsfrågornas innehåll studeras utan hänsyn till individen och situationen livsfrågan och individen ingår i, livsfrågorna har då en förutbestämd ansats. Denna tradition anser författaren lutar sig mot Kants tankar och en rationell kunskapstradition i vilket människan ställer frågor om världen utifrån, och inte som en del i världen.⁶³ Det finns en spricka i både religionsfilosofernas och forskningsgruppens resonemang, där de å ena sidan anser att livsfrågor ställs av

⁶¹ Ibid, s. 17

⁶² Ibid, s. 18

⁶³ Grönlien Zetterqvist, 2009a, s. 22-23, 28

individer i världen, men å andra sidan i och med livsfrågemodellen ser de livsfrågor som något förutbestämt som kan delas in i olika medvetenhetsgrader. Grönlien Zetterqvist menar att ett sådant resonemang där båda dessa traditioner finns inte är förenliga med varandra, då de säger emot varandra och därför uppstår en förvirring av resonemanget religionsfilosoferna för.⁶⁴

Grönlien Zetterqvist menar att denna konflikt mellan traditionerna blir ännu synligare när religionsfilosoferna byter ut pedagogernas begrepp existentiell grundorientering mot existentiell grundhållning. Författaren menar att orientering inte är utbytbart mot hållning, då orientering kan förstås som en bearbetning, tolkning, en frågande inställning av tillvaron, i tillvaron. Medan hållning förstås som en grundläggande syn på livet, något givet, förutbestämt, ställt till tillvaron. Grönlien Zetterqvist menar att oklarheter uppstår när religionsfilosoferna rör sig mellan de två traditionerna, existentiellfilosofisk tradition och rationell kunskapstradition, då dessa är olika när det kommer till verklighetsförståelsen, vilket bidrar, enligt författaren, till nya oklarheter kring de begrepp som religionsfilosoferna använder sig av.⁶⁵ Begreppen som används får därför dubbla betydelser då man tar utgångspunkt i två motstridiga traditioner, en förvirring om begreppens användning och betydelser blir svårbegripliga och svårtolkade, samt svår att resonera kring och som leder till nya begreppsliga oklarheter.⁶⁶

Grönlien Zetterqvists tolkning av livsfrågebegreppet

Grönlien Zetterqvist utgår från en existentiellfilosofisk tradition i sitt resonemang om livsfrågor. I hennes andra bidrag, *Livet tillfrågas- ett religionsfilosofiskt bidrag*, använder sig författaren av en sjuårings livsfråga ”kan minnen ta slut när de används?”⁶⁷ För att undersöka som, författaren skriver, existensfrågornas (livsfrågors) kännetecken och egenheter. Grönlien Zetterqvist ser då två villkor, nämligen att existensfrågor, livsfrågor är personliga, ställs av individen och blir då en uttalad fråga om tillvaron. Det andra villkoret är att existensfrågor, livsfrågor även är gemensam för flertal människor, dessa båda villkor, menar författaren, ligger till grund för en och samma livsfråga och därför kan du inte skilja då livsfrågans form och innehåll.⁶⁸ Grönlien Zetterqvists resonemang om begreppet livsfråga är olikt de religionsfilosoferna gör och som sedan pedagogerna i forskningsgruppen godtog, då hon menar att det inte går att skilja dessa två villkor åt. Dock skriver författaren att det är möjligt att se på livsfrågan, individen som ställer frågan och situation frågan uppstår i var för sig, men att de inte kan separeras då de utgör en helhet samt att de har en lika stor del i en fundering om livet.⁶⁹

Tomas Axelson

Axelson gör i sin avhandling en genomgång av olika sätt att definiera begreppet existentiella frågor, för att sedan beskriva hur han förstår begreppet i det sammanhang avhandlingen utgör.

⁶⁴ Ibid, s. 21-23

⁶⁵ Ibid, s. 31-34

⁶⁶ Grönlien Zetterqvist, 2009b, s. 111

⁶⁷ Grönlien Zetterqvist, 2009b, s. 109

⁶⁸ Ibid, s. 110

⁶⁹ Ibid, s. 128

Existentiella frågor/ livsfrågor som är godtagbara för alla

Axelson skriver att olika forskare växlar mellan begreppen existentiella frågor och livsfrågor, och olika forskare definierar begreppet livsfråga olika, där författaren menar att man kan välja mellan mer konkreta förklaringar eller mer abstrakta förklaringar på vad en livsfråga är och att han vill hitta en medelväg mellan dessa två förståelser.⁷⁰ Därför ses begreppen existentiella frågor och livsfrågor som synonyma.

En viktig punkt i Axelsons val av perspektiv på livsfrågor/existentiella frågor, är att de formuleras av individer, en människas livsåskådning är ett resultat av en varierad och unik blandning av mer eller mindre utarbetade föreställningar och idéer, som bildar en meningsfull bild av världen. Vidare skriver Axelson att inom livsåskådningsforskning finns det två spår när det kommer till att definiera existentiella frågor. Det ena spåret använder enligt författaren allt för inklusiva definitioner, vilket gör det svårt att upprätthålla gränsen mot vardagsföreställningar. Det andra spåret anser författaren, fokuserar på mer abstrakta, filosofiska sammanhängande idéer. Axelsons mening är att söka en medelväg mellan dessa två spår.

Författaren vill i sin förståelse för existentiella frågor fånga in frågor som är godtagbara för människor oberoende av en icke- religiös eller religiös tolkningshorisont. Axelson vill även fånga in frågor rörande individens teorier om världen, i vilket ingår föreställningar om verkligheten, samt ge rum för normer och värderingar av grundläggande natur, i vilket ingår vad individer kan uppfatta som rätt eller fel. Axelson preciserar vad som är en existentiell fråga genom att lista följande frågor;

1. Varför vi lever och dör
2. Livsuppgift och mening
3. Skuld och ansvar
4. Verklighetens väsen
5. Människans väsen
6. Kärlekens väsen
7. Guds existens
8. Vad är rätt
9. Gott och ont
10. Moraliska ideal⁷¹

Dessa frågor kan delas in i två grupper menar författaren, där ena gruppen tillhör frågor som rör människan och universum. I den andra gruppen tillhör frågor om grundläggande värderingar och normer.⁷² Författaren gör dock inte denna indelning själv av sina tio frågor, utan läsaren får själv tolka vilka som kan tillhöra respektive grupp.

Axelson visar i sin avhandling att spelfilm kan vara en resurs för individerna när det kommer till bearbetning av existentiella frågor.⁷³

⁷⁰ Axelson, 2008, s. 35

⁷¹ Axelson, 2008, s. 35-39

⁷² Ibid, s. 38

⁷³ Ibid, s. 224

Jämförande analys

Två huvudkategorier går att urskilja i resultatet, där den första är hur varje författare ser på begreppet livsfrågor och den andra kategorin är hur och om de kopplar begreppet till andra närliggande begrepp och den bild som uppstår då. I den jämförande analysen kommer dessa två huvudkategorier utgöra grunden i analysen av författarnas texter. Vilket sedan kommer jämföras med varandra för att se mönster, och ytterligare kategorier som kan diskuteras under diskussionsavsnittet och ge en grund till den egna tolkningen.

Livsfrågor hos forskarna			
Falkevall	Gunnarsson	Grönlien Zetterqvist	Axelsson
Livsfrågor får olika betydelser beroende på vilken av de fyra fälten i tolkningsfigur man placerar sig i. Falkevall menar att man kan dela upp livsfrågor utifrån resultatet i två grupper: Personliga livsfrågor och sociala livsfrågor. Livsfrågor i läroplanerna beskrivs olika men gemensamt är att	Utgår från existential-filosofins syn på begreppet livsfrågor. Där livsfrågor har sitt ursprung i en viss upplevd situation samt individens tidigare erfarenhet. Han menar även att det finns livsfrågor av grundläggande natur som delas av alla	I sitt material ser Grönlien Zetterqvist två motstridiga traditioner som används vid definition av livsfrågor hos religionsfilosoferna. Pedagogernas definition av livsfrågor är att det innehållsligt är lika för alla. Men att individer utformar sina frågor olika beroende på sin egen utveckling samt yttre påverkan. Religions-	Ser livsfrågor/existentiella frågor som uttalade av individer, som består av mer eller mindre utarbetade föreställningar om världen. Axelsson menar att livsfrågor både kan ha en religiös eller icke religiös förankring, det beror på vilket perspektiv som intas. Vidare delar han in sin förståelse av livsfrågor/existentiella frågor i två grupper: människan och universum samt

<p>de handlar om relationer till andra, normer och värderingar samt livsuppfattningar. Livsfrågor bland intervjuerna kan delas upp på två sätt: definitioner samt exempel på livsfrågor. Exempel som ges är döden, livet och aktuella livsfrågor bland eleverna. Det finns även livsfrågor som är gemensamma hos människor. Existentiella frågor klassas som frågor knutna till religioner hos några intervju-personer.</p>	<p>människor och personliga livsfrågor om sin egen tillvaro som är unika för individen. Således menar han att livsfrågor både har en personlig, existentiell förankring samt en kontextuell, samhällelig förankring.</p>	<p>filosoferna ger först en existens-filosofisk förklaring på begreppet livsfrågor. Men i och med den livsfrågemodellen som ställs upp med olika medvetand-nivåer skiftar de tradition.</p>	<p>grundläggande värderingar och normer.</p>
---	--	---	--

Gemensamt bland alla forskarna och deras resultat är att livsfrågor innehållsmässigt är desamma för alla människor, de är av en grundläggande natur. Det finns personliga livsfrågor som är unika för varje individ menar forskarna. Denna syn på livsfrågor kan ses som knuten till existentialfilosofins definition av begreppet. Gunnarsson beskriver dessa två villkor av livsfrågor att de har både en personlig och existentiell förankring men samtidigt en kontextuell, samhällelig aspekt. Falkevall benämner dessa villkor med att säga att det finns personliga och sociala livsfrågor, men beskriver inte som Gunnarsson att de är beroende av varandra. Axelson delar upp dessa två villkor i två grupper, antingen handlar livsfrågor om människan och universum eller så handlar de om normer och värderingar. Här återfinns inte heller tanken att de är beroende av varandra. Även om man inte kan likställa Gunnarssons kontextuella med Falkevalls sociala, går det att tänka att Axelsons normer och värderingar är något som samhället "bestämmer" vad som är gott och ont, och att det sociala ger även riktlinjer till vad som är rätt eller fel.

Axelson skiljer sig lite från de andra när han skriver ut att livsfrågor kan ha en religiös förankring men inte nödvändigtvis. En tolkning blir att Grönlien Zetterqvist och Gunnarsson även menar desamma, då det framgår i deras texter att de utgår från individen. Det är individen som uttalar livsfrågan och tar hjälp av yttre aspekter för att söka svar, vilket kan tolkas som att han eller hon kan ta hjälp av religion. Detta resonemang saknas bland några av de intervjuade i Falkevalls studie som menar att existentiella frågor är knutna till religioner, att det är i dessa som livsfrågor väcks och svaras på.

En tolkning som kan göras är att de två traditionerna, existentiell filosofisk tradition och rationell kunskapstradition som Grønlien Zetterqvist ser i sitt material även syns i Falkevalls tankefigur. Tolkningen blir således att i fält ett och två i Falkevalls tankefigur, ligger fokus på stoffet och livsfrågor ses som något förvalt av religionerna. Detta lutar mot rationell kunskapstradition. Innehållet i livsfrågorna är något som är skilt från eleverna och deras situation, de blir åskådare till livsfrågorna. Fält tre och fyra i tankefiguren kan tolkas komma ur en existentiell filosofisk tradition, fokus här ligger på elevernas erfarenheter, man ska utgå från elevernas livsfrågor. Ser man på Falkevalls resultat med Grønliens Zetterqvist tankar om de två motstridiga traditionerna, blir denna motstridighet även synlig i Falkevalls resultat.

Närliggande begrepp hos forskarna			
Falkevall	Gunnarsson	Grønlien Zetterqvist	Axelsson
Begreppet livs-åskådningar tas upp i Falkevalls resultat. Det framgår att livsfrågor är något man får svar på genom livsåskådningar. Livsåskådningar ses som bland resultatet olika, den kan ses som personlig men mer ofta som sekulära kända livsåskådningar så som marxismen och humanismen. Eller religiösa livsåskådningar. Ett tolknings-	Gunnarsson ser begreppet livsfrågor som besläktad med begreppet livsåskådning då livsfrågorna tillför nytt innehåll till den personliga livsåskådningen, således blir livsåskådningen ramen i vilket livsfrågorna bearbetas.	I texten framkommer begrepp som är närliggande med livsfrågor bland pedagogerna och religionsfilosoferna. Så som världsåskådning, livsåskådning, existentiell grundorientering. Där man kan se livsåskådning som basterm enligt religionsfilosoferna, i vilket individen är medveten om normativa uppfattningar. Världsåskådning innehåller omedvetna och medvetna tankar om världen menar religionsfilosoferna. Existentiell grundorientering är	Menar att en del av livs-åskådningen berör individens övertygelse och bild av världen och värderings- och normsystem. Livsåskådning är ett resultat av individens varierade och unika blandning av mer eller mindre utarbetade föreställningar av världen, således är livsfrågor/

<p>problem är att livsåskådningsfrågor ses som en sorts livsfrågor menar författaren, då ingen tydlig gräns görs mellan dem.</p>		<p>individens förhållnings-sätt vid bearbetning och tolkning av världen menar pedagogerna. Livsfrågor är en del av individens personliga existentiella grundorientering. Livsfrågor är en början och ett uttryck för individens världsåskådning, och en del av ens personliga livsåskådning menar religionsfilosoferna.</p>	<p>existentiella frågor en del av en människas livsåskådning.</p>
--	--	---	---

Begreppet livsåskådning återfinns hos alla författarna. Grönlien Zetterqvist, Axelson och Gunnarsson refererar till en personlig livsåskådning som är besläktad med livsfrågor, vilket kan tolkas handla om individens identitetsutveckling och personliga övertygelser. Denna tolkning görs då författarna bland annat skriver att en livsåskådning innehåller en medvetenhet om normativa uppfattningar och mer eller mindre bearbetade föreställningar om världen. I Falkevalls tolkningsverktyg kan man se att i fält fyra refereras det till individens personliga livsåskådningar, i resultatet finns en annan uppfattning. Livsåskådning ses i Falkevalls resultat som religiösa eller sekulära stora traditioner, ett problem är att livsåskådningsfrågor ses som livsfrågor då en tydlig gräns saknas. En tolkning blir att de andra författarna inte upplever det som ett problem då de menar att begreppen är besläktade. Dock framgår i Grönlien Zetterqvists text att en livsfråga med hög medvetandegrad blir till en livsåskådningsfråga enligt religionsfilosoferna. Författaren själv menar att just att gå efter medvetenhetsgraden betyder att livsfrågan kommer utifrån, är något förutbestämt och inte formuleras av individen själv, och är därför inte förenlig med den existentialfilosofiska traditionen Grönlien Zetterqvist föredrar.

Grönlien Zetterqvist behandlar andra närliggande begrepp utöver livsåskådning vilket de andra författarna inte gör. En tolkning blir att dessa andra begrepp, existentiell grundorientering och världsåskådning som religionsfilosoferna och pedagogerna använder kan uppfattas som för närliggande till begreppet livsåskådning, vilket författarens resultat pekar på, då många uppfattar världsåskådning och livsåskådningar som synonymt.

I summeringen av dessa två kategorier blir det synligt att det finns personliga och sociala livsfrågor, som kan tolkas med ett religiöst eller icke religiöst perspektiv. Oberoende av perspektiv är dessa två sorters livsfrågor beroende av varandra, då individen inte kan svara på en livsfråga/existentiell fråga utan påverkan av det sociala, samhället och de normer och värderingar som finns där och tvärtom. Vidare är den personliga livsåskådningen ramen i vilken livsfrågor/ existentiella frågor uppkommer och behandlas, samt hjälper till att utveckla individens livsåskådning. Denna syn på livsfrågor och livsåskådningar speglar en existentialfilosofisk tanke om begreppen, vilket de studerade forskarna anser som mest fruktbart i tänkandet kring livsfrågor och livsåskådning.

Diskussion

Vad resultatet och den jämförande analysen visar är hur varje forskare tolkar begreppet livsfrågor och närliggande begrepp. Vidare kommer diskussionen behandla den andra frågeställningen: Hur kan man koppla dessa tolkningar av begreppet livsfrågor och närliggande begrepp till Lgr 11 och till Skolverkets kommentarmaterial till religionsämnet?

I kursplanen för religionskunskap i Lgr 11 står det att undervisningen ska behandla olika livsfrågor så som kärlek och sexualitet genom populärkulturen. Tänker vi oss Falkevalls tankefigur med de fyra fälten blir en tolkning att meningen ur kursplanen ligger närmare ämnet, och således i fält ett eller två. Tolkningen blir att fokus är mer på ämnet än att utgå ifrån elevernas erfarenheter, då exempel på livsfrågor räknas upp samt hur de behandlas i populärkulturen. Axelsons syn på film som en resurs för individens bearbetning av existentiella frågor/ livsfrågor, passar väl in i skrivningen i kursplanen. Går vi vidare i kursplanen står det att även livsåskådningar och religioner kan göra intryck på människors livsstilar och identiteter, och att undervisningen ska stimulera eleverna till reflektion över olika livsfrågor, sin identitet och sitt etiska förhållningssätt, vilket kan skapa förutsättningar till utveckling av en personlig livshållning. Vad som syns här är en rörelse mellan Falkevalls fält 1 och 2, då det inte står elevernas livsfrågor utan bara olika livsfrågor, som tidigare getts exempel på, vilket indikerar att de ligger nära ämnet. Samt att materialet som kan användas förutom populärkultur är religioner och livsåskådningar; här syns en rörelse mellan öppet och slutet stoff.

Vidare kommer ett nytt begrepp in i kursplanen, livshållning. Undervisning ska ge eleverna förutsättningen att utveckla en personlig livshållning. Min tolkning är att detta skulle kunna vara synonymt med vad forskarna ovanför benämner personlig livsåskådning. Axelson, Gunnarsson, Grönlén Zetterqvist och Falkevall menar att en livsåskådning innehåller normer och värderingar och individens tankar om världen. Ser vi då till läroplanen används begreppet livshållning i vilket individens identitet och etiska förhållningssätt samt olika livsfrågor ryms. Här ser vi tydliga likheter med forskarnas synsätt på en personlig livsåskådning, begreppet livshållning känns då främmande och svårförståeligt i relation till livsåskådningsbegreppet. Begreppet livshållnings relation till livsåskådningsbegreppet är något som bör undersökas närmare.

Skolverkets kommentarmaterial nämner att det centrala innehållet i läroplanen ger en tydligare bild av livsfrågor och identitet inom religionskunskapsämnet. Frågan är vad som blir tydligare, att det är viktigt att reflektera över olika livsfrågor och sin egen identitet? Vad man ser i diskussionen här ovanför, är att läroplanen inte ger en tydligare bild av vad begreppen kan betyda utan vad de kan vara bra för. Vidare står det i Skolverkets kommentarmaterial att religionsämnet kan hjälpa eleverna i sin personliga utveckling som gynnas av reflektion kring livsfrågor och identitet. Knyter vi detta till forskarnas gemensamma bild över begreppen livsfrågor och livsåskådningar ser vi att det är bra att reflektera över sina egna livsfrågor för att utveckla sin personliga livsåskådning vilket liknar skrivningen i kommentarmaterialet. Skolverket påpekar att tankar om livsfrågor och identitet är centralt hos alla människor, vilket vi känner igen ifrån forskarnas resonemang om livsfrågor.

Vad som kan uppfattas som ett tolkningsproblem i Skolverkets kommentarmaterial är att där sägs att identitet är något som hela tiden skapas och omvärderas i relationen till omvärlden, så som sexualitet och religion. I denna process är livsfrågor angelägna då de handlar om vad som är rätt och orätt samt frågor om jämställdhet, relationer och så vidare är avgörande för vår syn på oss själva och vilka vi är, och därmed formar vår identitet. Därför är de centrala livsfrågor samt utgångspunkter i undervisningen menar Skolverket i kommentarmaterialet. Problemet blir således om man ser till forskarnas tolkningar av begreppet livsfrågor och existentiella frågor, att beskrivningen rörande identitet i kommentarmaterialet är liknande den forskarna ger till begreppet livsfrågor och existentiella frågor. Beskrivningen i Skolverkets kommentarmaterial som hänvisar till livsfrågor, liknar den som forskarna ger till begreppet livsåskådningar. Detta gör tolkningen av kursplanen och kommentarmaterialet problematisk, då det florerar andra begrepp och olika förklaringar till begreppen än vad som återfinns bland forskarna Axelson, Gunnarsson, Grönlien Zetterqvist och Falkevall som studerats i denna studie.

Poängen med kunskapsområdet, identitet och livsfrågor skriver Skolverkets kommentarmaterial är att eleverna ska få reflektera över sina livsfrågor och identitet. Det är först här och den enda gången i dessa två dokument från Skolverket där det står "sina livsfrågor", innan har det bara stått livsfrågor vilket bidrar till tanken om Falkevalls tankefigur att kunskapsområdet ligger närmare ämnet än eleven. Vidare står det i Skolverkets dokument att det inte går att ge en heltäckande lista över relevanta livsfrågor då det förändras över tid, detta känner vi igen framförallt från Gunnarssons resonemang. Detta till skillnad från vad Axelson gör, som skriver en lista med tio livsfrågor som kan vara aktuella, i vilket han utan vidare förklaring delar in i två grupper. Det motsägelsefulla blir att kursplanen och Skolverkets kommentarmaterial redan har listat relevanta livsfrågeområden som blir utgångspunkter i undervisning om livsfrågor. Därför blir tolkningen att den inte är speciellt öppen för olika livsfrågor som blir till en relevant undervisning för eleverna. Fokus här är inte eleverna utan ämnet och de områdena dokumenten finner relevanta för eleverna.

Grönlien Zetterqvist resonemang om de två motstridiga traditionerna hon ser i sitt material går även att se i kursplanen och Skolverkets kommentarmaterial, enligt min mening. Framst syns den tradition författaren beskriver som att livsfrågor kommer utifrån, ställda till världen, inte från människan som varande i världen. På grund av att de båda dokumenten från Skolverket listar relevanta områden och refererar till relevant undervisning för eleverna, vilket ger en bild av att som Falkevall uttrycker det ett fokus på ämnet och vad man tror är relevant för eleverna. En tolkning blir även att Axelsons lista över livsfrågor, som blir till förutbestämda områden, inte är frågor som kommer inifrån individen utan utifrån och i detta fall från författaren Axelson. Grönlien Zetterqvists andra tradition syns även i skrivningar såsom att elevernas livsvärldar och erfarenheter ska utgöra utgångspunkten i undervisningen, vilket även Gunnarsson anser att livsfrågor ska utgå ifrån. Motstridigheten mellan dessa traditioner syns då, när det står i samma mening att man ska utgå från populärkultur som redan är förbestämt som något aktuellt för eleverna. Vad man ser i läroplanen och Skolverkets kommentarmaterial är att den innehåller de två traditionerna Grönlien Zetterqvist skriver om, och det går även att analysera innehållet med hjälp av Falkevalls tolkningsfigur för att se olika nyanser.

I bakgrunden i denna studie går det att läsa att identitet är de uppfattningar människor har om sig själva och att det finns personliga och sociala identiteter samt att

identiteten är knuten till människans moraliska orientering. En tanke blir således att en människas identitet är ett resultat av individens livsfrågor och deras svar bidrar till utveckling av den personliga livsåskådningen. Läroplanen och Skolverkets kommentarmaterial kan till viss del stödja den tesen, då det finns skrivet där att livsfrågor rörande sexualitet och jämställdhet bland annat är avgörande för vår syn på oss själva och formar individens identitet. För att undersöka detta vidare hade en egen studie rörande identitetsbegreppet behövts göras, men det är aktuellt att ge läsaren en bakgrund till begreppet och hur det ser ut i dagens läroplan.

Om vi ser till frågeställningarna för denna studie - ”Hur tolkar respektive forskare livsfrågebegreppet och andra närliggande begrepp så som existentiell frågor och livsåskådning? Hur kan man koppla dessa tolkningar av begreppet livsfrågor och närliggande begrepp till Lgr 11 och till Skolverkets kommentarmaterial till religionsämnet?” - ser vi att resultatdelen och den jämförande analysen ger svar på den första frågeställningen, där vi kan se att begreppet livsfrågor och närliggande begrepp kan uppfattas väldigt olika. Det går även att se bland forskarna en gemensam syn på begreppet livsfrågor, då de i större utsträckning hämtar förståelse om begreppet från religionsfilosofisk tradition. Livsfrågor blir då något som väcks inom människor om sin tillvaro i världen, och i relation med omvärlden och sina egna erfarenheter söker finna svar på frågorna. I diskussionen blir den andra frågeställningen synlig, där vi kan se att Skolverkets dokument inte helt delar forskarnas syn på begreppen men med hjälp av framförallt Grönlén Zetterqvist och Falkevall blir en analys av innehållet i dokumenten möjlig.

Metoddiskussion

Sökmetoden i denna studie var ’systematisk litteraturstudie’, vilket innebär att man systematiskt söker och kritiskt granskar forskning som valts ut baserat på syftet och frågeställningarna i denna studie. Sökningarna begränsades till åren 2000-2015, vilket kan ha resulterat i att relevant och intressant forskning missats. Hade tidsspannet ökat kan resultatet i denna studie ha sett annorlunda ut och därmed även den jämförande analysen och diskussionen. Begränsningen gjordes för att lättare orientera sig i materialen samt få fram den senaste forskningen på området. Sökningen begränsades till språken svenska och engelska, dock hittades inga relevanta studier på engelska. En nackdel med att inte ha funnit aktuell forskning på engelska, är att internationell forskning och förankring faller bort.

Denna litteratur studie var inriktad på religionsundervisning i årskurserna 7-9, men sökningen fick utökas och nytt fokus för att finna relevant forskning. Där ordet livsfrågor fick vara vägledande och där någon pedagogisk, didaktisk anknytning fanns. Första urvalet gjordes efter materialens titlar, detta kan ha medfört att relevant forskning missats, då en titel kan säga mycket om innehållet men inte alltid. Dock är ett urval nödvändigt för att orientera sig bland sökträffarna.

Tillvägagångssättet vid analys i denna studie var att analysera i två steg. Där första steget var resultatdelen, vilket kan ha sett annorlunda ut beroende på vilken förståelse man har och vad man letar efter. Därför säger inte jag att mitt resultat är giltigt över allt då det är min tolkning utifrån frågeställningarna för studien. Således kunde resultatet sett annorlunda ut om syftet och frågeställningarna var annorlunda. Andra steget i analysmetoden var att jämföra resultatet och söka finna likheter och/eller skillnader, likaså här kunde framställningen se annorlunda ut beroende på

vilka tolkningar som görs. I den jämförande analysen är det min tolkning av vilka likheter och/ eller skillnader som syns i resultatet.

Förslag till fortsatt forskning

Denna litteraturstudie har väckt många funderingar och frågor som det skulle behövas mer forskning om; Hur använder sig lärare av populärkultur i undervisning om identitet och livsfrågor? Hur ser undervisning om identitet och livsfrågor ut på olika skolor? Varför är det aktuellt med en sådan undervisning och vad bidrar den med? Vad anser aktiva lärare att begreppet livsfrågor innehåller och betyder? Hur kan man förstå identitetsbegreppet i relation till begreppet livsfrågor och närliggande begrepp?

Sammanfattning

Litteraturstudiens syfte är att undersöka vad religionsdidaktisk forskning anser om vad begreppet livsfrågor är och hur det kan tolkas samt andra närliggande begrepp. Syftet är även att undersöka dessa tolkningar i relation till läroplanen för grundskolan och de begrepp som finns där, utifrån de didaktiska frågorna vad och varför. Således blev frågeställningarna; Hur tolkar respektive forskare livsfrågebegreppet och andra närliggande begrepp? Och, hur kan man koppla dessa tolkningar av begreppet livsfrågor och närliggande begrepp till Lgr 11?

I studiens bakgrund beskrivs kortfattat vad dokument från Skolverket skriver om begreppet livsfrågor och närliggande begrepp. Där återfinns även en kort genomgång av identitetsbegreppet som har en stor plats i Skolverkets dokument där det även kopplas till livsfrågor.

Studiens metod är att söka material systematiskt. Sökning av material skedde främst i databaserna Summon och SwePub med sökord såsom livsfrågor, existentiella frågor samt religionsundervisning. Tre avhandlingar, två rapporter och en artikel valdes för vidare kvalitetsgranskning vilket resulterade i två avhandlingar och en rapport som blev materialet för denna studie. Tillvägagångssättet vid analys är att analysera i två steg, resultatdelen och jämförande analysen.

I resultatavsnittet redovisas materialet under respektive forskare. Där ges en bild av varje forskares tolkningar och förståelse av begreppet livsfrågor och närliggande begrepp. Vad som syns är att det finns olika sätt att definiera och reflektera över begreppen. I den jämförande analysen sammanfattas forskarnas syn på begreppen i tabeller, som sedan analyseras för att se likheter och/ eller skillnader. Den jämförande analysen visar på att många av forskarna resonemang och tankar kan tolkas innehålla samma grund, men att det även finns skillnader. Resultatdelen och den jämförande analysen ger svar på den första frågeställningen.

I diskussionen ställs det som kom fram i resultatet och den jämförande analysen i relation till skrivningar i läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011 och Kommentarmaterial för kursplan i religionskunskap samt skrivningar om identitetsbegreppet, för att svara på den andra frågeställningen. Det som syns är att forskarna har en till viss del annan syn på begreppet livsfrågor och närliggande begrepp än Skolverkets dokument, men att likheter går att finna.

Källförteckning

- Axelsson, Tomas.(2008). *Film och mening- en receptionstudie om spelfilm, filmpublik och existentiella frågor*. Uppsala universitet
- Eriksson Barajas, Katarina., Forsberg, Christina. & Wengström, Yvonne.(2013). *Systematiska litteraturstudier i utbildningsvetenskap- vägledning vid examensarbeten och vetenskapliga artiklar*. Natur & Kultur: Stockholm
- Falkevall, Björn. (2010). *Livsfrågor och religionskunskap: en belysning av ett centralt begrepp i svensk religionsdidaktik*. Doktorsavhandling i didaktik vid Stockholms universitet.
- Giddens, Anthony. (2003). *Sociologi*. Studentlitteratur: Lund
- Grönlien Zetterqvist, Kirsten,(2009a). ”En vidlyftig begreppsflora?”, i Gunnarsson, Gunnar J., Grönlien Zetterqvist, Kirsten och Hartman, Sven.(2009). *Livet tillfrågas – teoretiska förutsättningar för en livsfrågeorienterad religionsundervisning*. Institutionen för utbildningsvetenskap med inriktning mot humaniora och samhällsvetenskap: Stockholms universitet.
- Grönlien Zetterqvist, Kirsten,(2009b). ”Livet tillfrågas- ett religionsfilosofiskt bidrag”, i Gunnarsson, Gunnar J., Grönlien Zetterqvist, Kirsten och Hartman, Sven.(2009). *Livet tillfrågas – teoretiska förutsättningar för en livsfrågeorienterad religionsundervisning*.

Institutionen för utbildningsvetenskap med inriktning mot humaniora och samhällsvetenskap: Stockholms universitet.

Gunnarsson, Gunnar. "Livsfrågor och livsåskådning", i Gunnarsson, Gunnar J., Grönlien Zetterqvist, Kirsten och Hartman, Sven.(2009). *Livet tillfrågas – teoretiska förutsättningar för en livsfrågeorienterad religionsundervisning*. Institutionen för utbildningsvetenskap med inriktning mot humaniora och samhällsvetenskap: Stockholms universitet.

Ottosson, Jan- Otto. "Identitet". Nationalencyklopedin, 12/5-2015, tillgänglig på www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/identitet.

Ovesen, Jan. "Identitet". Nationalencyklopedin, 12/5-2015, tillgänglig på [www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/identitet-\(2\)](http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/identitet-(2)).

Skolverket (2003). *Nationella utvärdering av grundskolan 2003- sammanfattande huvudrapport*, 27/4-2015, tillgänglig på [http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-](http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?xurl=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskobok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FBlob%2Fpdf1362.pdf%3Fk%3D1362)

[publikation? xurl =http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskobok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FBlob%2Fpdf1362.pdf%3Fk%3D1362](http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?xurl=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskobok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FBlob%2Fpdf1362.pdf%3Fk%3D1362).

Skolverket (2011). *Kursplan för religionskunskap, i läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*.

Skolverket (2011). *Värdegrunden, i läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*.

Skolverket (2011). *Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap*, 27/4-2015, tillgänglig på [http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation? xurl =http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskobok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FBlob%2Fpdf2562.pdf%3Fk%3D2562](http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?xurl=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskobok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FBlob%2Fpdf2562.pdf%3Fk%3D2562).

Törnegren, Gull.(2015): "Moraliskt och politiskt signifikanta identitetsberättelser", i Löfgren, Håkan., Karlsson, Marie och Prieto Pérez, Héctor.(red.).(2015). *Med livsberättelser som forskningsansats: en rapport från den 6:e livsberättelskonferensen i Karlstad*. Universitetstryckeriet: Karlstad.